

Szubjektív vázlatpontok a szlengkutatás miértjéről*

Ha sok cseresznyepaprikát madzagra fűzünk, abból lesz a paprikakoszorú.

Ha viszont nem fűzzük fel őket, nem lesz belőlük koszorú.

Pedig a paprika ugyanannyi, éppoly piros, éppoly erős. De mégse koszorú.

Csak a madzag tenné? Nem a madzag teszi. Az a madzag, mint tudjuk, mellékes, harmadrangú valami.

Hát akkor mi?

Aki ezen elgondolkozik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem helyes irányban haladjanak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára.

(Örkény István: Az élet értelme)

Az elmúlt években többször is foglalkoztam a szleng kérdéseivel, és akár gyakorlati, akár elméleti oldalról közelítettem hozzá, mindig igyekeztem objektív módon megítélni a vizsgált jelenségeket. Az alábbiakban — élve (s talán kicsit visszaélve) azzal a lehetőséggel, amit a köszöntő könyv műfaja a szerzők számára nyújt — inkább csak végeredmény nélküli „vázlatpontokat”, rendszerbe nem foglalt, s talán emiatt némiképpen szubjektívnek tűnő gondolatokat szeretnék közreadni, köszöntve ezzel a hetvenéves Sebestyén Árpádot.¹

1. Az 1990-es évek eredményeit látva joggal remélhetjük, hogy immáron a múlté az a magyar nyelvtudományt (de különösen az ez ügyben nyilatkozó nyelvvédőket) jellemző vélekedés, amit a magam számára akképp foglaltam össze, hogy „A szleng: nyelvi deviancia, a szlengkutatás: nyelvész deviancia” (A szlengkutatás útjai és lehetőségei. Db., 1997. 237). Az évről évre megjelenő újabb szlengszótárak mindenesetre azt sugallják, hogy a korábbi szórványos és rendszertelen, jobbára előítéletes érdeklődés helyét átvette a módszeres kutatás.

* Ez a dolgozat a Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation (563/1998) és a Bolyai Kutatási Ösztöndíj (BO/00425/98) támogatásával folyó kutatási program keretében készült.

¹ Sebestyén Árpád nevével egyébként először éppen a szlengnek köszönhetően találkoztam: 1981-ben negyedikes gimnazistaként Sebestyén tanár úr nagyobbik lányával, a szintén döntős Annával, valamint feleségével és magyartanárommal együtt izgultuk végig az OKTV országos döntőjét, én az „Így beszélünk mi (A mai ifjúsági nyelv értékelő bemutatása)” c. dolgozatommal. Ezután tudtam meg magyartanáromtól, hogy Sebestyén Árpád annak a debreceni magyar nyelvészeti tanszéknek a vezetője, amelynek végül sikeres OKTV-szereplésemet követően magam is hallgatója, majd oktatója lettem.

De vajon tényleg átvette-e? És vajon tudják-e a szlenget kutató nyelvészek és nem nyelvészek, hogy miért kell a szlenggel foglalkozni. Vajon nem csak divatjelenségről van-e szó, PÉTER MIHÁLY szavait ellenkezőjükre fordítva: „valamiféle nyugatmajmolás vagy a »lám, mi is felzárkóztunk!« kétes dicsősége okán” (Nyr. 104: 275)? Vagy esetleg csak az történt, hogy nyelvtudományunk művelőinek kénytelen-kelletlen tudomásul kellett venniük azt a tényt, hogy a szleng a 20. század végi magyar nyelv használati területeinek egész sorában tűnik fel, kiirathatatlantul terjed, s mint ilyet követni illik, elvégezve leírását.

Az utóbbi egy évtized meglepően nagy mennyiségű, bár legalább ugyanennyire vegyes színvonalú szlengszótárai azt mutatják, hogy meglehetősen eltérőek a szlenghez való közelítés okai: a nyelvi érdekességek bemutatásától az üzleti szándékon keresztül a tudományos feldolgozásig sok mindenre lehet példát mutatni.

A szótárak mellett azonban viszonylag kis számban születtek olyan munkák, amelyek a szleng mélyszerkezetét próbálták meg leírni, megtalálni a szleng használatának valós okait és feltárni a társadalomban betöltött szerepét. Amennyiben azonban a szlengkutatás — és nemcsak a magyar szlengkutatás — lényeges, nem önmagáért való és nemcsak önmagára vonatkoztatható eredményeket kíván elérni, több akar lenni egyszerű leltározásnál, szükség lesz a szleng jóval szélesebb (elméleti) keretek közötti vizsgálatára², mert megérzésem szerint olyan lényegi okok miatt fontos a szleng és a szlenget működtető nyelvi tények vizsgálata, amelyeket eddig kevésbé tárgyaltak a nyelv- és egyéb tudományok.

2.1. Ahhoz, hogy a szlengkutatás céljainak meghatározására sikerrel vállalkozhassunk, újra kell gondolnunk a szlenget a legutóbbi időkhöz vizsgáló nyelvészeti eszközeit, módszereit és céljait is.

A szleng és a szlengkutatás felől tekintve a (magyar) nyelvtudományra különösen igaz az a megállapítás, hogy az olyan több száz éves múlttal rendelkező tudományok művelői, mint amilyen a nyelvészet, gyakran meglepedeznek arról, hogy „a kutatás tárgya korántsem adódik mindig közvetlenül. Nem ritkán a hagyományosan adott keretekre (műfajokra, korszakhatárookra, relevánsnak tekinthető forrásokra stb.) is tanácsos rákérdezni.” (BÉKÉS VERA, A hiányzó paradigma. Debrecen, 1997. 13).

A nyelvészek például „Általában úgy vélik, hogy a nyelv elsődleges funkciója a kommunikáció” (EDWARD SAPIR, Az ember és a nyelv. Bp., 1971. 20). A kommunikáció azonban — folytatva SAPIR gondolatának idézését — csak az

² Egyféle kísérletként a szleng más, tágabb keretek közötti vizsgálatára VLJAGYIMIR JELISZTRATOV „Szleng és kultúra”-ját (Db., 1998) említhetjük, amelyben a szerző kifejti, hogy „A szleng nem egyszerűen szociolektus, aminek eddig tekintették. Kutatását ki kell emelni a szociolingvisztika keretei közül, ki kell vinni a nyelvkultúrológia és a nyelvfilozófia szélesebb és termékenyebb mezéjére.” (143). A szerző a szlenget a nyelv és a kultúra közötti kölcsönhatás eredményének tekinti, amely a kultúrát dinamikus fejlődésében tükrözi, és mint a kultúra alkotási folyamatában résztvevő emberek nyelve, lényegében nem más, mint „az eljövendő kultúra piszkózata”, avagy „a kultúra egy kvantumának kollektív nyelvi interpretációja” (uo.).

e g y i k fő funkciója a nyelvnek. Emellett alapvető szerepet játszik a gondolkodásban és az érzelmek kifejezésében is, és legalább ennyire fontos — ha nem fontosabb — funkciója a nyelvnek a „társadalomteremtés”, az emberi csoportok megszervezése (uo.), illetve ezeknek a csoportoknak a fenntartása.³

A nyelv — helyesebb volna talán azt mondani: a beszéd — funkcióinak legismertebb statikus felosztása a JAKOBSON-féle háttényező modellel, amelyben a nyelvi kommunikáció egyes tényezői (feladó, címzett, kontaktus, kód, közlemény, kontextus) egy-egy nyelvhasználati funkciót (emotív, konatív, fatikus, metanyelvi, poétikai, referenciális) határoznak meg (ROMAN JAKOBSON, *Hang — jel — vers*. Bp., 1972². 234–5).⁴ Ennek a modellnek az elemei közül elsősorban a fatikus (különösen ha a MALINOWSKI⁵ által használt eredeti jelentését is figyelembe vesszük) és az emotív funkció mutat fel olyan tulajdonságokat, amelyek egyértelműen a beszédnek az egyes csoportok nyelven kívüli életében betöltött kulcsfontosságát mutatják.⁶

Többek között ezek a funkciók magyarázzák azt, hogy „A nyelv társadalomteremtő ereje igen nagy, talán a legnagyobb ilyen erő. Ez nem csak úgy értendő, hogy a társadalom tagjai között nyelv nélkül aligha volna tényleges érintkezés, hanem úgy is, hogy a közös nyelv valamely nyelvközösség tagjai összetartozásának az egyik igen lényeges mutatója. Pszichológiai szempontból ez a tény nem csupán azt jelenti, hogy egyes nyelveket bizonyos nemzetekkel, politikai egységekkel vagy kisebb embercsoportokkal hozunk kapcsolatba. Valamely elismert nyelvjárás vagy nyelv mint átfogó egész s valamely egyén individuális beszédmódja között átmeneti helyet foglal el egy olyan nyelvi egység, amelyet a nyelvész gyakran figyelmen kívül hagy, pedig annak a szociálpszichológia szempontjából igen nagy fontossága van. Ez valamely nyelvnek egy olyan sajátos változata, amelyet közös érdekek által összetartott embercsoportok beszélnek. Ilyen embercsoport lehet egy család, diákok egy csoportja, egy szakszervezet, egy nagyváros alvilága, egy klubnak a tagjai, négy-öt barát, akik egy életen át összetartanak érdeklődési körük különbözősége ellenére, s még számtalan másféle embercsoport. Ezek mindegyike olyan nyelvi sajátosságokat igyekszik

³ Vö. még: „A nyelv természetéről alkotott uralkodó koncepció a legutóbbi időkig egyszerű és világos volt. A *gondolatközlést* hangsúlyozta, figyelemre sem méltatva az érzés és attitűd közlését; a szavak jelentőségét emelte ki a szöveggörnyezetben megnyilvánuló beszédaktusok rovására, s élesen különválasztotta egymástól a gondolatot és szimbolikus kifejezését. E nézőpont szerint, mely a nyelvnek csak a közvetítő közeg szerepét juttatja, maga a nyelv kevésbé látszik fontosnak.” (MAX BLACK, *A nyelv labirintusa*. Bp., 1998. 15).

⁴ DELL HYMES módosított modelljét ld. A beszélés néprajza: Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Vál. PAP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Bp., 1975. 109–30.

⁵ *The Problem of Meaning in Primitive Languages: The Meaning of Meaning*. Szerk. C. K. OGDEN–I. A. RICHARDS. New York–London, 1953. 296–336, kül. 313–5, magyarul id. BALÁZS G.: *NyutdÉrt.* 137. sz. 8–9.

⁶ Vö. JAKOBSON, i. m. 235–7, 238; BALÁZS GÉZA, *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. *NyutdÉrt.* 137. sz. Bp., 1993; FABÓ KINGA, *A nyelv emotív funkciója*: *Nyr.* 109: 204–17; BLACK, *A nyelv labirintusa* 105–10. Ld. még: PÉTER MIHÁLY, *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Bp., 1991. Kül.: 9–48.

kifejlesztteni, amelyek elkülönítik őket a nyelvközösség többi tagjaitól.” (SAPIR, i. m. 20–1).

2.2. A fatikus vagy a szleng szempontjából rendkívül fontos emotív funkció, valamint a JAKOBSON által az ez utóbbihoz kapcsolt (és a szlengre oly jellemző) expresszivitás jól ismert fogalmak a nyelvészetben, ezek azonban szinte mindig másodlagosan, egyféle kiegészítő, az elsődleges funkciókra ráakadó jegyként szerepelnek a leírásokban, pedig nagyon is valószínű, hogy a nyelv életében (azaz a nyelvet használó egyén és közösség életében) gyakran fontosabbak, mint például az elsődlegesnek tekintett, szűkebb értelemben vett kommunikáció, az információk átadása.

E funkciók megítélésében némiképpen a „mag—héj”-paradoxonra ismerhetünk rá, melynek lényegét PAP GÁBOR így foglalta össze: „A tojás — vagy bármely csonthéjas gyümölcs — termékeny magját akármelyik oldal felől közelítem meg, a héjhoz képest mindig »perifériának« fog adódní. Ha egy feltételezett értelmes lény a *héj* képviselőében érvel, aligha lesz rábítható, hogy belássa: valójában ő származék. Annál kevésbé, mert mindaddig, amíg *kívülről* közelítünk a kérdéshez, valóban a héj mutatkozik elsődlegesnek. Ha pedig ráadásul »durva közelítésben« vizsgáljuk a héj és a mag kapcsolatát — értsd: feltörjük a tojást —, megint csak a héj bizonyul tartósabbnak: kettejük közül ő az, aki hosszabb távon bizonyíthatóan azonos marad önmagával.” (Országépítő 1990/2: 2).

A nyelv, vagy legalábbis annak egyes funkciói nagyon gyakran csak „héjként” foghatók fel: felszíni megmutatkozásai bizonyos nem nyelvi jelenségeknek. Ilyen „héj” jelenség részben maga a szleng is, melynek helyes értelmezése csak akkor lehetséges, ha mindig szem előtt tartjuk nyelven kívüli vonatkozásait is. Efféle megközelítésre utal például SZILÁGYI MÁRTON, aki szerint a szleng esetében „a nyelvi anyag (...) csupán járulékos kutatási téma (...) Az igazi kérdés (...) egy csoportképződési mechanizmus megértése.” (BUKSZ 4 [1992]: 429), azaz szerinte a szleng születése és működése elsősorban (szociál)pszichológiai és nem nyelvészeti probléma (ugyanerről ld. még FORGÁCS JÓZSEF, *A társas érintkezés pszichológiája*. Bp., 1996. 146).

2.3. A nyelvészet természetesen nem tehet mást, mint hogy a maga eszközeivel igyekszik a vizsgált jelenségeket helyesen, objektívan értelmezni. Ehhez azonban többek között az szükséges, hogy megszűnjön az a gondolkodásmód, amely a nyelvi jelenségeket fontosságuk, kutatásra való érdemességük szerint csoportosítja. Tény ugyanis, hogy bizonyos nyelvészek hajlamosak arra, hogy élesen kettéválasszák „a nyelvben fellelhető »fontos« (örök, megingathatatlan) és »másodrendű« (múlékony, átmeneti) jelenségeket” (JELISZTRATOV, i. m. 144), s ennek megfelelően válasszák meg vizsgálatuk tárgyát. Ennek a kutatói magatartásnak „az lett a negatív következménye, hogy aránytalanság keletkezett egy-egy kor analógiás, illetve anomáliás jelenségeinek vizsgálata között, s a kutatók figyelmét elkerüli e két jelenségsor dialektikus kölcsönviszonya, nevezetesen az, hogy ami tegnap még anomáliának tűnt, az holnap analógia lehet és fordítva” (uo.). — Márpedig a „szlenganyag mindig olyan részletek tömegének

gyűjteménye, amelyek első pillantásra lényegteleneknek tűnnek. A szlengkifejezés mindig a »normatív« nyelv megfelelőivel szembenálló, véletlen anomália látszatát kelti.” (uo.), ezért is bántak vele oly mostohán minden korban a nyelvvel foglalkozók.

A magyar nyelvészet (mint a legtöbb a „tudomány” szintjére emelkedett nemzeti nyelvészet) a standard (illetve a standard előzményeként fölfogható nyelvváltozatok) vizsgálatát tekintette fontosnak. Ennek oka — túl azon, hogy a standardot nagy mennyiségű írásos anyaga miatt mindig is könnyebb volt kutatni — elsősorban az, hogy a 18-19. században kialakult nemzettudat-építő tudományfelfogás értelmében a nyelvészet feladata az anyanyelv megőrzése és fejlesztése. Az ehhez a feladathoz méltó, kiművelt, csiszolt, legfőbb értéknek, mintának tekintett, országosan egységes nyelvváltozatot pedig a standardban találhatták meg a kutatók. A standardhoz viszonyítva minden más nyelvi változat — különösen az olyan, a nemzeti nyelv (= standard) „komolyságát” sértő szociolektus, mint a szleng — érthető módon periferiálisnak, a tudományos kutatásra méltatlannak minősült.

Ebből következett, hogy azok a kutatók, akik ennek ellenére nem elítélni, hanem vizsgálni kívánták a szlenget, magyarázkodni kényszerültek, mint például JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE, akik máig helyt álló módon érvelnek a tolvajnyelv kutatásának jogosultsága mellett: „A tudományban nincs oly rút valami, a minék a kutatása haszonnal ne járna. Az orvos mi undort sem érez, ha bármily gyenyedte sebeket kezel is; jó kedvvel boncolgat a legcsúnyább helyeken. A nyelvész is így tesz.” (A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp., 1900. 3), hiszen — miként SZÁVA ISTVÁN mondja — „Nincs igaza [annak, aki] erkölcsi felháborodással sújtja a tolvajnyelv szavait. A nyelvi jelenségek ugyanis *nem tartoznak az erkölcs kategóriájába*, éppoly kevésbé mint ahogy egy fizikai törvényt nem lehet erkölcsösnek vagy erkölcstelennek nevezni.” (Népszava 70/225 [1942. október 4.]: 16).

A 20. század második felére ez a szemlélet ugyan visszaszorulhatott volna a nyelvészetben kívülre, azonban azok az elsősorban spekulatív nyelvészeti irányzatok, amelyek egészen a szociolingvisztika térhódításáig leginkább uralták a „nyelvészeti piacot”, — vélhetőleg az egyszerűbb problémamegközelítés miatt — szintén figyelmen kívül hagyták a nyelv eredendő változatosságát, és csak egy nyelvváltozat (tkp. a standard) és az ezt használó ideális beszélő-hallgató vizsgálatára szűkítették a vizsgálódásokat.⁷

Ennek az egyoldalú szemléletnek a hibái és hiányosságai eléggé nyilvánvalóak, hiszen a standard csak bizonyos kis számú nyelvi, illetve beszédfunkció felől nézve tekinthető elsődlegesnek, fontosabbnak más, „alatta” elhelyezkedő nyelvváltozatoknál. Könnyen belátható, hogy a nyelvváltozatok közül nem a standard (vagy hagyományos, ám némiképpen félrevezető nevén: az irodalmi és köz-

⁷ Vö. NOAM CHOMSKY, *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, 1965. 3–4, magyarul: ANTAL LÁSZLÓ, *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI. Első rész*. Bp., 1989. 115; RONALD WARDHAUGH, *Szociolingvisztika*. Bp., 1995. 10–1.

nyelv) a leggyakrabban használt (azaz a „legfontosabb”) dialektus, sőt vernakuláris nyelvváltozatként (alapnyelvként) ez csak a legritkább esetben használatos, mint ahogy a stílusváltozatok közül a „fentebb stíl” használata is a beszédhelyzeteknek csak egy rendkívül szűk körében lehet normatív, helyénvaló. Az olyan legtipikusabb, leggyakoribb és legtermészetesebb szituációkban és műfajokban, mint a hétköznapi, közvetlen társalgás különböző változatai, a beszélők többsége a nem standard formákat szólaltatja meg, akár tetszik ez a nyelvet vizsgálónak, akár nem.⁸

Az alacsony szintűnek nevezett nyelvhasználati formákban, melyek a beszéd legjellegzetesebb megnyilvánulásai, nagy szerepe van a fatikus és az emotív funkciónak, és az ezeket a standardnál hatékonyabban támogató szlengnek. A szlengkutatás tehát, ha helyes célokat tűz ki maga elé, a nyelv egyik legjellegzetesebb, leggyakoribb és legtermészetesebb használati formáját mutathatja be.

3. A szleng vizsgálatához — ha a fenti céloknak is meg akarunk felelni — csak széleskörű elméleti megalapozottsággal szabad hozzákezdeni. A szleng elméleti kutatásának problémái azonban már magának a jelenségnek az elhatárolásával és meghatározásával elkezdődnek.⁹ Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy fölösleges a szlenggel elméleti szempontból foglalkozni. Éppen ellenkezőleg: fokozott erőfeszítéseket kell tennünk a szleng lényegének megértésére, hiszen a szleng segítségével *a* nyelv, az emberi nyelv legfontosabb tulajdonságait ismerhetjük meg. Ugyanis — ellentétben bizonyos közkeletű vélekedésekkel — a szleng nem nyelvrontás, „nem valami fakultatív dolog a nyelvben, nem daganat, amely a nyelvi szervezet egészsége és szépsége érdekében eltávolítandó onnan, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti nyelv sajátos struktúraalkotó tényezője” (JELISZTRATOV, *Szleng és kultúra* 85, 143): egyfajta nyelvi univerzálé, amely minden beszélt nyelvnek minden korszakában jelen van.

Éppen ezért úgy gondolom, hogy a szlenget kiemelt módon kell tanulmányoznunk, mert ez az a nyelvváltozat, amelyik bizonyos tekintetben a legtöbbet mutathatja meg abból a rejtélyes, titokzatos „jéghegyből”,¹⁰ amit emberi nyelvnek nevezünk. A szleng megismerése által a nyelv és a nyelvet használó ember, az emberi nyelvhasználat örök törvényszerűségeinek megértéséhez kerülhetünk közelebb.

KIS TAMÁS

⁸ Vö. „Ha úgy tetszik, Puskin vagy a turgenyevi nóalakovok nyelve sokkal közelebb áll szívünkhöz, mint a tolvajnyelv vagy a rakodómunkások mosdatlanszájúsága. Ám ez is, az is a nyelv *r e a l i t á s a*, és ismerjük el: rakodómunkás jóval több van Oroszországban, mint bölcsész-hallgató.” (JELISZTRATOV, i. m. 25).

⁹ A szlengkutatók egyik leggyakoribb közhelye szerint a szleng „mindenki ismeri, de senki sem tudja meghatározni” (PAUL ROBERTS, *Slang and its Relatives: Aspects of American English*. Szerk. E. M. KERR–R. M. ADERMAN. New York–Chicago–San Francisco–Atlanta, 1971². 258; PENTTINEN, *Sotilasslangin sanakirja*. Porvoo–Helsinki–Juva. 1984. 10; vö. még L. G. ANDERSSON–P. TRUDGILL, *Bad Language*. London, 1990. 69).

¹⁰ Vö. LOTZ JÁNOS, *Szonettkoszorú a nyelvről*. Bp., 1976. 11.